

BİLİŞSEL ANLATIBİLİM ÜZERİNE

Ebru Özlem Yılmaz*

ON COGNITIVE NARRATOLOGY

ÖZ: Klasik-sonrası anlatıbilimin ortaya çıkışıyla birlikte disiplinler arası anlayış ön plana geçmiş ve edebiyat araştırmaları, birçok farklı sahadan ve yaklaşımdan beslenme imkânı bulmuştur. Son yıllarda özellikle yapay zekâ incelemelerine katkıyla dikkat çeken bilişsel anlatıbilim, edebiyat incelemelerine de yeni bir soluk getirmiştir. Yapısalcı dönemde bahis konusu edilmeyen “anlatı üretme süreci”, “okuyucunun metni anlamlandırma süreci ve bunu yaparken kullandığı stratejiler”, “karakterlerin bilinci ve akıl yürütme biçimleri” gibi meseleler, günümüz anlatıbiliminin en popüler inceleme konularını oluşturmaktadır. Edebî anlatıların yanısıra doğal (gündelik) anlatıları da kapsayan bilişsel anlatıbilim, klasik-sonrası dönemde ortaya çıkan anlatıbilimsel yaklaşımların merkezinde yer almaktadır. Bu makalede öncelikle bilişsel yaklaşım ve bilişsel anlatıbilimin doğuşu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak, daha sonra ise bilişsel yaklaşımın edebiyata uygulanması bağlamında teorik bilgiler ve örnekler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: anlatı, zihin, klasik-sonrası anlatıbilim, bilişsel anlatıbilim.

ABSTRACT: With the emergence of post-classical narratology, the interdisciplinary mentality has come to the forefront and literary researches have found the opportunity to make use of many different fields and approaches. Cognitive narratology, which attracts attention with its contribution to artificial intelligence research in recent years, has also brought a new breath to literature studies. The issues such as “the process of narrative producing”, “the process of interpreting the text of the reader and the strategies which are used in doing this”, “the cons-

* Arş. Gör. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (eincekar@adu.edu.tr). Yazı geliş tarihi: 10.10.2018. Kabul tarihi: 19.10.2018.

ciousness and the reasoning ways of the character”, which were not mentioned in the structuralist period, are the most popular topics of the study of contemporary narratology. Cognitive narratology, which includes the natural (everyday) narratives in addition to literary narratives, is located at the center of the narratological approaches that has emerged in the post-classical period. In this article, a general evaluation will be made about cognitive approach and the emergence of cognitive narratology, and then theoretical knowledge and examples will be presented in the context of applying the cognitive approach to literature.

Keywords: narrative, mind, post-classical narratology, cognitive narratology.

...

Giriş

Anlatıbilim içindeki geçmişi 1970'lere kadar uzanan, genel olarak zihin ve anlatı arasındaki ilişkilenemeyi kapsayan bilişsel anlatıbilimin ayrı bir disiplin olarak gelişim göstermesi 1990'ların sonunu bulmuştur. İlk kez Manfred Jahn tarafından (1997)¹ bir terim olarak kullanılan “bilişsel anlatıbilim”, öncelikle okur-merkezli kuramlar çerçevesinde gelişmeye başlamış, bilişsel psikoloji ve yapay zekâ alanındaki çalışmaların anlatıbilime transfer edilmesiyle birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. Bilişsel anlatıbilim genel olarak bilişsel bilimler ile anlatı teorisi üzerinde yapılan çalışmaları bir araya getirme ve anlatıları bilişsel yaklaşımlar ışığında ele alma çabası olarak görülebilir. Anlatıbilimin klasik-sonrası dönemdeki bir alt alanı olarak değerlendirilen bu alan, disiplinler arası bir çizgide ilerlemekte olup medyalar-arası ve türler-arası² bir görünüm arz etmektedir.³

Aşağıda doğuşu, gelişimi, kapsamı ve uygulama alanları hakkında bilgi verilen bilişsel anlatıbilim günümüz edebiyatı için merkezi bir önem taşımaktadır. Bilişsel anlatıbilimi ana hatlarıyla betimleyen bu çalışmanın son dönemde önem kazanan okur/yorumcu merkezli eleştirilere de kaynaklık etmesi beklenmektedir.

¹ Herman, “Cognitive Narratology”, *Handbook Of Narratology*, s. 32; Bk. Jahn, “Frames, Preferences, and the Reading of Third-Person Narratives: Toward a Cognitive Narratology”, 441-468 ss.

² Klasik anlatıbilimde analizler genellikle hikâye ve roman gibi düzyazıya dayalı kurmaca eserlerle sınırlıdır. Klasik-sonrası dönemle birlikte şiir, tiyatro, film, görsel sanatlar gibi alanların da birer anlatı içerdiği fark edilmiştir. Anlatıya türler-arası ve medyalar-arası yaklaşımların temelinde anlatıbilimin kapsamını düzyazı dışındaki anlatı türlerine genişletme amacı yatmaktadır. Anlatının tiyatro oyunlarında, sinemada, çizgi romanlarda, müzikte, bilgisayar oyunlarında vb. nasıl sunulduğu türler-arası ve medyalar-arası yaklaşımın temel ilgi alanıdır. Dervişcemaloğlu, *Anlatıbilime Giriş*, s. 39.

³ Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 11.; Herman, “Storytelling and the Sciences of Mind: Cognitive Narratology, Discursive Psychology, and Narratives in Face-to-Face Interaction”, s. 306-307.

Bu makalenin birinci bölümünde bilişsel anlatıbilimin doğuşu ve gelişimi ele alınacak, okur-merkezli kuramlardan başlanarak günümüze kadar geçirdiği evreler sıralanacaktır. İkinci bölümde bilişsel anlatıbilim kapsamında önemli sayılan kavramlara değinilecek, üçüncü bölümde zihin-anlatı ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar açısından bilişsel anlatıbilimin inceleme stratejileri üzerinde durulacaktır. Dördüncü bölümde ise bilişsel yaklaşımların edebiyata uygulanmasını içeren birtakım örnek çalışmalara yer verilecektir.

1. Bilişsel Anlatıbilimin Doğuşu ve Gelişimi

Anlatıbilimin klasik döneminde metin merkezli ve biçimci bir anlayış benimsenmiş, metin kapalı bir sistem olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Bu dönemde temel inceleme nesnesi metnin tabiatı ve metnin tabiatını belirleyen niteliklerdir. Buna karşılık klasik-sonrası dönemde metin yerine bağlam odaklı bir tutum sergilenmiş, metni okuma ve anlama sürecinin özellikleriyle –yani metnin yorumlanması süreciyle– ilgilenilmiştir.⁴ Anlatıbilimin son dönemdeki türevleri/ ürünleri disiplinler arası anlayışı benimseyen geniş bir yaklaşımlar yelpazesinden oluşmaktadır. Klasik-sonrası yaklaşımların birçoğu anlatıbilim ile dilbilime, bilişsel psikolojiye, tarihe, edebiyat tarihine, kültür teorisine ve felsefeye köprü olur. Bu disiplinlerle girilen yoğun diyalog, anlatısal formları yaratan ya da bunların algılanmasını sağlayan belli kültürel ya da tarihsel bağlamların önemini kavranmasını sağlamıştır. Klasik-sonrası yaklaşımlar,⁵ anlatı formlarının kültürel ve tarihsel boyutlarını vurgulayarak, anlatı araçlarının kültürel güç gruplarına, tarihsel gelişmelere, türlerin yaygın kavramlarına ve kendi okurlarının bilişsel şemalarına yakın ilişki içinde gelişim gösterir.⁶

Bilişsel anlatıbilimcilerin çoğu her ne kadar yazılı ve kurgusal anlatılara odaklansa da, bilişsel anlatıbilim yüz yüze iletişimde anlatılan anlatıları ve gündelik hayat anlatılarını da kapsar. David Herman'ın da belirttiği gibi, bilişsel anlatıbilim günümüzde medyalar-arası bir kapsamdadır ve hikâye anlatma pratiklerinin –ki bu pratikler her nerede ve ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin– zihninle ilgili hâlleriyle ilgilendir.⁷

⁴ Dervişcemaloğlu, *Anlatıbilime Giriş*, s. 34-35.

⁵ Neumann ve Nünning anlatıbilimin klasik-sonrası döneminde ortaya çıkan yeni yaklaşımları altı ana başlıkta incelerler: 1. Bağlamsal, Tematik ve İdeolojik Yaklaşımlar: Anlatıbilimin Edebi Çalışmalara Uygulanması; 2. Anlatıbilimin Pragmatik, Retorik ve Etik Türleri; 3. Bilişsel ve Alımlama-Odaklı Anlatıbilim Türleri 4. Anlatıbilime Dilbilimsel Yaklaşımlar; 5. Felsefi Anlatı Teorileri; 6. Türler-arası ve Medyalar-arası Anlatıbilim Türleri. Ayrıntı için bk. Neumann vd., *An Introduction to the Study of Narrative Fiction*, s. 146-147.

⁶ Neumann vd., *An Introduction the Study of Narrative Fiction*, s. 146.

⁷ Herman, “Storytelling and the Sciences of Mind: Cognitive Narratology, Discursive Psychology, and Narratives in Face-to-Face Interaction”, s. 306-307.

Diğer taraftan, bilişsel anlatıbilimin ortaya çıkışında ve gelişmesinde okur-merkezli kuramların da ön plana çıktığı görülür.

Okur-merkezli kuramlar temelinde ele alındığında; okuma işleminin dinamikleri ile ilgilenen bilişsel anlatıbilim, anlatıların hâlihazırda ürünler değil okuyucu ile ilgili bir süreçte “yapılandırıldığı/ yeniden yapılandırıldığı” dinamik fenomenler olduğu varsayımına dayanır. Dolayısıyla anlatı, kısmen, okumaya yönelik bağlamsal stratejilerin bir sonucudur. Kısaca bilişsel anlatıbilim, anlamın anlatı metninin doğasında hazır olarak bulunmadığının ve –aksine– okuma işlemi sırasında anlatıya atfedildiğinin altını çizerek okuyucuların anlatıyı işleme stratejileri ile ilgilenir.⁸

Edebiyata okur-merkezli yaklaşımlar 1970’lerde Amerikan ve Avrupalı araştırmacılar tarafından Yeni Eleştiri ve Biçimcilik gibi aşırı metin merkezli olarak algılanan teorilere tepki olarak geliştirilmiştir. “Okur-merkezli teori” terimi çok çeşitli ekolleri kapsamaktadır. Okur-merkezli teorilere göre okur ve metin arasında bir etkileşim vardır. Hermenötik, üslupbilim, göstergebilim ve psikanaliz gibi çeşitli disiplinlere dayanan bu teorilerin temel argümanı; okurun, anlatının anlamına sunduğu katkıyı araştırmak yönündedir. Söz konusu teoriler; belirleyici rolü okuyucuya mı yoksa metine mi atfetmek gerektiği noktasında, okuyucu ve metin arasındaki ilişkiyi tarif etmede temel aldıkları işleme modelinde, kültürel bağlama yükledikleri değer noktasında birbirlerinden ayrılırlar.⁹

Edebiyatın okur üzerindeki etkisi üzerindeki düşüncelerin geçmişi klasik poetikalara kadar uzanır. Bu noktada Aristo’nun *katarsis*ini, Platon’un da ideal ülkesinden şairleri kovmasını hatırlamak gerekir. Buradan hareketle, edebiyatın okurları etkilediği varsayımının ne kadar eskiye uzandığı görülecektir. Modern anlamda okur-merkezli teorilerin geçmişi 1920’lere, 1930’lara dayansa da kapsamlı değişikliklerin başlaması 1970’lere ve sonrasına tekabül eder. Amerikalı araştırmacı Stanley Fish’in, “duygusal üslupbilim (affective stylistics)” adlı yaklaşımını, okuyucunun fikirlerini ve metinlerin okur üzerindeki etkilerini ihmal eden bazı araştırmacıların (William Kurtz Wimsatt, Monroe Beardsley) bu yaklaşımlarına tepki olarak ortaya koyduğunu belirtmek gerekir. Fish’e göre edebi kavrayış, okuma deneyiminin dinamiklerinde saklıdır. Bir çalışmayı anlamlı kılan şey; okuyucuyu yorum yapmaya veya bu yorumları reddetmeye, bir tavır benimsemeye veya bu tavrı gözden çıkarmaya sürekli olarak teşvik eden metinsel birimlerin başarısıdır.¹⁰

Okur-merkezli kuramların Almanya’daki kolu olan Constance Ekolü’nün çalışmaları daha çok hermenötik prensiplerinden beslenmiştir. Hans Robert Jauss ve Wolfgang Iser ise bu ekolün en önemli iki temsilcisidir. Özellikle Iser okuyucunun,

⁸ Neumann vd., *An Introduction the Study of Narrative Fiction*, s. 147-148.

⁹ Schneider, “Reader-Response Theory”, s. 484.

¹⁰ *a.g.e.*, s. 484-485.

metnin anlamına sunduğu katkı üzerinde durmuştur. Iser, hem anlamın üretiminden sorumlu zihinsel aktivitelere hem de metin tarafından önceden yapılmış anlam üretimi üzerindeki kısıtlamalara açıklama getirmeye çalışmıştır. Bir anlatıyı okumak dinamik bir zihinsel süreçtir. Bu zihinsel süreçte, geçmiş bilgiler sürekli olarak mevcut kavrayışa ve gelecekle ilgili hipotezlere bağlanır. Yine bu zihinsel süreçte metnin bıraktığı boşluklar doldurulur ve böylece anlam belirsizliği ortadan kalkar.¹¹

Umberto Eco'nun¹² okur-merkezli yaklaşım üzerine yaptığı çalışma, göstergibilimin katkısını özetler niteliktedir. Anlatısal kavrayış, yazarlar ve okuyucular tarafından paylaşılan anlamlama kodlarına bağlı olarak tasarlanmıştır. Yazarlar, bilginin stratejik kodlanması yoluyla bir ölçüye kadar okuyucunun rolünü önceden tayin ederler. Yazıları yapısalcılığı, göstergibilimi ve yapısökümü kapsayan Jonathan Culler ise anlamın yapılandırılmasında okuyucu katkısının "yönetildiğini", bu sebeple okuyucu katkısının sınırlı olduğunu düşünür.¹³ Norman N. Holland¹⁴ okur-merkezli araştırmasını, edebi anlam yapılandırmasının duygusal ve bilinçdışı yönlerini hesaba katarak psikanalitik eleştiri bağlamında ele almıştır. Bu yaklaşıma göre, metnin, okuyucunun korkularını ve arzularını kontrol edilebilir şekilde metne yansıttığı sürece okuyucu için anlamı vardır.¹⁵

Birçok okur-merkezli yaklaşım, okurun kavrama süreçleri ile ilgili daha çok belirsiz anlayışlar ileri sürerken; 1980'lerden beri okur-merkezli çalışmalar, bilişsel psikolojinin teorik ve deneysel bulgularından yararlanmışlardır. Bu çerçevede, okuma sürecinin zihinsel aktiviteleri, genelde daha detaylı metin kavrayışı modellerinin yardımıyla ve özelden anlatısal kavrayış yardımıyla anlatılmıştır. Her ne kadar bu alanda yapılan çalışmaların ve bulguların farklılığı doğrudan edebi çalışmalara uygulanamasa da bu tür bulguları sentezleme girişimleri bilişsel anlatıbilimin okur-merkezli yönüne oldukça önemli katkılar sunmuştur.¹⁶

Öte yandan, özellikle 1970'lerde ve 1980'lerde yapay zekâ alanında yaşanan gelişmelerin de bilişsel anlatıbilim açısından önem taşıdığını belirtmek gerekir. Bu alanlarda çalışma yapan araştırmacılar, bilişsel yapılarla ilgili hipotezlerini anlatının üretilmesi ve anlaşılması süreçlerinin altını çizecek biçimde şekillendirmeye başlamışlardır. Roger C. Schank'ın ve Robert P. Abelson'un 1977'de ortaya koydukları

¹¹ *a.g.e.*, s. 485.

¹² Umberto Eco'nun konu ile ilgili çalışması için bk. Eco, Umberto, *The Role of The Reader: Explorations in the Semiotics of Texts*, Indiana Univ. Press, Bloomington, 1979.

¹³ Schneider, "Reader-Response Theory", s. 485.

¹⁴ Norman Holland'ın bu konudaki çalışmaları için bk. Holland, Norman, *The Dynamics of Literary Response*, Oxford Univ. Pres, New York, 1968.; Holland, Norman, *5 Readers Reading*, Yale Univ. Press, London, 1975.

¹⁵ Schneider, "Reader-Response Theory", s. 485.

¹⁶ *a.g.e.*, s. 485.

temel çalışma¹⁷ kalıplaşmış/ yerleşik bilginin –anlatının yorumlanması da dahil olmak üzere– birçok işleme sürecinin karmaşıklığını ve süresini nasıl azalttığını ortaya koymuştur. Gerçekten de, “senaryo (scripts)” ve “çerçeve (frame)” kavramları ya da bilgiyi sunma türleri, insanların çok az metinsel ya da söylemsel ipucu ile karmaşık öykü yorumlamalarını nasıl yapabildiğini göstermiştir. Bu çalışma, anlatı söylemi ile ilgili belli bilgilerin işleme stratejilerinin bazı türlerini nasıl mümkün kıldığına da değinerek, hikâye anlatımı ve zihin üzerine yapılan çalışmaları başından itibaren şekillendirmiştir.¹⁸

Anlatıbilime bilişsel yaklaşımların hazırlığı 1970’lerde ve 1980’lerde yürütülen çalışmalarla yapılmış olsa da 1990’larda ortaya konan bir dizi bilimsel yayın, anlatı-bilimsel çalışmalardaki “bilişsel yönelime (narrative turn)” hız kazandırmıştır. Mark Turner’ın 1990’larda yayınlamaya başladığı çalışmalar¹⁹ bu dönemde ortaya konan yayınların müjdecisi niteliğindedir.²⁰ *Literary Mind* (Edebî Zihin) (1996) adlı kitabında Turner, bilişsel bilimlerin temel konusunun “edebî düşüncenin doğası” olduğunu savunur. Turner’a göre “edebî zihin (literary mind)” kavramı mevcut zihnimizden farklı tür olarak düşünülmemelidir. Bilişsel bilimler her ne kadar robotlar ve bilgisayarlar gibi edebî olmayan mekanik teknolojilerle bütünleşmiş olsa da, bilişsel bilimlerin temel konuları aslında edebî zihnin temel konularıdır. Hikâye (story), Turner’a göre zihnin temel prensibidir. Deneyimlerimiz, birikimimiz ve düşüncemiz hikâyeler gibi planlı bir biçimde hazır bulunur. İnsanlar günlük hayatın işleyişini *benzetimler* (parable) aracılığıyla anlamlandırır. Hikâyenin zihinsel kapsamı *yansıtma* (projection) vasıtasıyla büyür ve bir hikâye, diğerini anlamlandırmamıza yardımcı olur. Bir hikâyenin bir diğer hikâye üzerine *yansıtması* bir *benzetimdir*; bu da birine saati söylemek gibi basit bir eylemden edebî bir metni tahlil etmek gibi karmaşık bir işleme kadar neredeyse her yerde karşımıza çıkan temel bir bilişsel prensibe işaret eder.²¹

Monika Fludernik 1996’da *Towards a ‘Natural’ Narratology* (Doğal Anlatıbilime Doğru)²² adlı çalışmasını ortaya koymuş ve “doğal anlatıbilim” konusunu ilk kez gündeme getirmiştir.²³ Doğal anlatıbilim; gündelik hayat anlatılarını, kavramlarını

¹⁷ Kaynak için bk. Schank, Roger C. ve Robert P. Abelson, *Scripts, Plans, Goals and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*, Hillsdale, 1977.

¹⁸ Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 8.

¹⁹ Kaynaklar için bk. Turner, Mark, *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science*, Princeton University Press, Princeton 1991; Turner, Mark, *Literary Minds*, Oxford University Press, Oxford, 1996.

²⁰ Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 11.

²¹ Turner, *Literary Mind (Preface)*, s. 1.

²² Kaynağın aslı için bk. Fludernik, Monika, *Towards a “Natural” Narratology*, Routledge, London, 1996.

²³ Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 11.

ve yapılarını anlatı teorisi ile birleştirme çabası içindedir. Bilişsel bir temele dayanan doğal anlatıbilimde, anlatisallık ölçütleri klasik anlatıbilimdeki gibi değildir. Olay örgüsünün mantıksal dizilişi, olayların art arda sıralanışı gibi değişkenler anlatı için kurucu unsur sayılmaz. Fludernik bu çalışmasında anlatisallığın (narrativity) temelinde insan *tecrübesinin* yattığını savunmaktadır. Fludernik'e göre, anlatı "gerçek hayat" tecrübesine dayanmakta, "doğal" ve "bilişsel" parametrelerle açıklanmaktadır.²⁴

Manfred Jahn, ilk kez "bilişsel anlatıbilim" terimini kullandığı çalışmasını 1997'de yayımlar.²⁵ Jahn bu çalışmasında, Marvin Minsky'nin çerçeve teorisi (frame theory) ile Stanzel'in anlatı durumları yaklaşımını²⁶ esas almış ve üçüncü şahıs anlatı durumlarını bilişsel modeller bakımından kavramsallaştırabilmeyi hedeflemiştir.²⁷

Catherine Emmott'un *Narrative Comprehension: A Discourse Perspective* (Anlatisal Kavrayış: Bir Söylem Perspektifi) adlı kitabı²⁸ da yine 1997'de yayımlanmıştır. Emmott, bu çalışmasındaki fikirlerini bilişsel psikoloji, psiko-dilbilim ve metin-işleme (text-processing) araştırmaları üzerine temellendirir. Emmott, *bağlamların* (contexts) zamirleri yorumlamayı nasıl kısıtladığını araştırır. *Bağlamlar* hakkındaki bilgiler, Emmott'un *bağlamsal çerçeveler* (contextual frames) dediği zihinsel sunumlara bağlanır. Herhangi bir eyleyenin yaptığı eylem, zorunlu olarak belli bir bağlama endekslidir ve bu eylem –söz konusu bağlama başta değinildikten sonra bir daha hiç değinilmese bile– ilgili bağlam içinde değerlendirilmelidir. Örneğin bir karakterin ağaçlıklı bir yolda yürümeye başladığı bir hikâyede –hikâye boyunca mekânla ilgili başka bilgi verilmese bile– okuyucular karakterin sonraki eylemlerinin hep aynı mekânda gerçekleşeceğini varsayarlar. Söz konusu varsayım, sunulan dilsel işaretlerle yapılacak bir çerçeve değişikliğine (frame-switch) kadar devam eder. Bu durumda örneğin, "Birkaç gün sonra..." diye başlayan bir cümle okuyucuya hikâyenin devamında mekânın da değişebileceğinin sinyallerini verir.²⁹

1999'da Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün (Massachusetts Institute of Technology/ MIT) bilişsel bilimlerle ilgili yayımladığı ansiklopedi çalışması (*The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences* [MITECS]) dikkat çeker. Çalışmada; felsefe, psikoloji, nörobilim, bilgisayar bilimleri, dilbilim, kültürel çalışmalar gibi farklı alanlardan araştırmacılar uzmanlık alanlarına göre ansiklopedi maddelerine editörlük yapmış

²⁴ Dervişcemaloğlu, *Anlatıbilime Giriş*, s. 38.

²⁵ Herman, "Cognitive Narratology", *Living Handbook of Narratology*, pr. 8.

²⁶ Jahn, *Anlatıbilim*, s. 71-81.

²⁷ Jahn, "Frames, Preferences, and the Reading of Third-Person Narratives: Towards a Cognitive Narratology", 441-468 ss.

²⁸ Kaynağın aslı için bk. Catherine Emmott, *Narrative Comprehension: A Discourse Perspective*, Clarendon Press, Oxford, 1997.

²⁹ Herman, "Cognitive Narratology", *Living Handbook of Narratology*, pr. 10.

ve ansiklopediye söz konusu alanlara göre ayrı ayrı “Giriş” bölümleri yazmışlardır.³⁰ David Herman 2001’de yayımladığı “Narrative Theory and the Cognitive Sciences” (Anlatı Teorisi ve Bilişsel Bilimler) adlı makalesinde bu ansiklopediye geniş bir yer ayırmıştır. Herman, söz konusu ansiklopedide özellikle anlatı ya da hikâye konuları ile ilgili başlıkların yer almadığına, bilişsel bilimlerle ilgili sorunlara ışık tutmayı vaat eden anlatsal tartışmaların metinde ihmal edildiğine dikkat çeker. Herman, makalesinde, bilişsel bilimlerle anlatı teorisi arasında bir iletişim hattı açmak için söz konusu ansiklopediyi bir araç olarak kullanmayı amaçlamıştır. Çalışmasında anlatı teorisine hizmet edeceğini düşündüğü ansiklopedi maddelerinin üzerinde durmuş ve bu maddelerin, katkı sunabileceği anlatıbilim kategorileriyle ilişkilerini açıklamıştır.³¹

Yukarıda değinilen isimler dışında Paul Werth, Judith Duchan, Richard Gerrig ve Marie-Laure Ryan 1990’lı yıllarda çalışmalarıyla³² bilişsel anlatıbilime katkı sunan araştırmacılar arasındadır. Bu yıllarda bilişsel yaklaşıma hizmet eden yayınların çokluğu 2000’lerden günümüze yapılan çalışmaların yoğunluğu ile ilgili de ipucu verir. David Herman, bilişsel anlatıbilimle ilgili gelişmekte olan eğilimleri ve bunlara katkı sunan isimleri aşağıdaki gibi gruplandırarak ele almıştır:³³

– Ontolojik yapı ile ilgili, zamansal ve mekânsal profille ilgili, öykü dünyasında karakter yaratma ile ilgili ve bir metnin en azından bir dereceye kadar anlatsallığa sahip olmasıyla ilgili çıkarımları destekleyen zihinsel durumlar ve süreçler hakkında araştırmalar (Lubomir Dolezel, Monika Fludernik, Richard Gerrig, David Herman, Patrick Colm Hogan, Manfred Jahn, Marie-Laure Ryan, Anthony Sanford, Catherine Emmott)³⁴

³⁰ Wilson vd. (ed.), *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*, s. xv-cxxxii.

³¹ Herman, “Narrative Theory and Cognitive Sciences” s. 1-24.

³² Yukarıda değinilen isimlerin çalışmaları için bk. Judith Duchan et al. (ed), *Deixis in Narrative: A Cognitive Science Perspective*, Hillsdale, 1995; Richard Gerrig, *Experiencing Narrative World: On the Psychological Activities of Reading*, Yale University Press, New Haven, 1993; Marie-Laure Ryan, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Indiana University Press, Bloomington, 1991; Paul Werth, *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*, Longman, London, 1999. (Akt. Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 11.)

³³ Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 13-26.

³⁴ Yukarıda değinilen isimlerin çalışmaları için bk. Lubomir Dolezel, *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1998; Monika Fludernik, *Towards a ‘Natural’ Narratology*, Routledge, London, 1996; Richard Gerrig, *Experiencing Narrative Worlds: On the Psychological Activities of Reading*, Yale University Press, New Haven, 1993; David Herman *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2002; David Herman, *Storytelling and Sciences of Mind*, MIT Press, Cambridge, 2013; Patrick Colm Hogan, *Cognitive Science, Literature and the Arts: A Guide for Humanists*, Routledge, London, 2003; Manfred Jahn, “Frames, Preferences, and the Reading of Third-Person Narratives: Toward a Cognitive Narratology”, *Poetics Today*, 18.4,

– Kurgusal ve kurgusal olmayan anlatılarda karakterler ve karakterleştirme teknikleri üzerine araştırmalar (Bu çalışmalar karakterlerinin zihinsel yaşamlarını anlatabilmek için hikâye anlatıcılarının kullandığı özel tekniklerle ilgili çalışmaları içermektedir. Ayrıca, okuyucuların/yorumcuların bu gibi öykü dünyası karakterleri ile karşılaşmalarının nasıl düzenlendiği ve bu karşılaşmanın kişilerin genel kavrayışlarıyla nasıl şekillendirildiği konularını içerir) (Dorrit Cohn, Jens Eder, David Herman Fotis Jannidis, Alan Palmer, Ralf Schneider, Lisa Zunshine)³⁵

– Kurgusal veya kurgusal olmayan metinlerde -bilişsel olarak kaynaşmış- anlatısal perspektif anlatımları (Manfred Jahn, David Herman, Marina Grishakova, Barbara Dancygier, Willie van Peer ve Seymour Chatman)³⁶

– Yorumcuların/okuyucuların empatik tepkilerini teşvik edecek, artıracak veya engelleyecek özel hikâye anlatıcılığı stratejileri üzerine yapılan çalışmaların (Meir Sternberg, Richard Gerrig, Menakhem Perry, Patrick Keating) yanında anlatısal şüphe, merak ve sürprizlerin etkileri üzerine araştırmalar (Susanne Keen)³⁷

1997, 441-468 ss.; Marie-Laure Ryan, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Indiana University Press, Bloomington, 1991, Marie-Laure Ryan, *Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001; Anthony Sanford, Catherine Emmott, *Mind, Brain, and Narrative*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013. (Akt. Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 14.)

³⁵ Yukarıda değinilen isimlerin çalışmaları için bk. Dorrit Cohn, *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*, Princeton University Press, Princeton, 1978; Jens Eder (ed.), *Characters in Fictional Worlds: Understanding Imaginary Beings in Literature, Film, and Other Media*, de Gruyter, Berlin, 2010; David Herman (ed.), *The Emergence of Mind: Representations of Consciousness in Narrative Discourse in English*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2011; Fotis Jannidis, “Character”, *Handbook of Narratology*, de Gruyter, Berlin, 2009, 14-29 ss.; Alan Palmer, *Fictional Minds*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2004; Alan Palmer, *Social Minds in the Novel*, Ohio State University Press, Columbus, 2010; Ralf Schneider “Toward a Cognitive Theory of Literary Character: The Dynamics of Mental-model Construction”, *Style*, 35.4, 2001, 607-640 ss.; Lisa Zunshine, *Why We Read Fiction: Theory of Mind and the Novel*, Ohio State University Press, Columbus, 2006. (Akt. Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 19.)

³⁶ Yukarıda değinilen isimlerin çalışmaları için bk. Manfred Jahn, “Windows of Focalization: Deconstructing and Reconstructing a Narratological Concept”, *Style*, 30, 1996, 241-267 ss.; Willie van Peer, Seymour Chatman (ed.), *New Perspectives on Narrative Perspective*, State University of New York Press, Albany, 2001; Marina Grishakova, “The Acts of Presence Negotiated: Towards the Semiotics of the Observer”, *Sign System Studies*, 30.2, 2002, 529- 553 ss.; Barbara Dancygier, *Language of Stories: A Cognitive Approach*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011; David Herman, *Storytelling and Sciences of Mind*, MIT Press, Cambridge, 2013. (Akt. Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 15.)

³⁷ Yukarıda değinilen isimlerin çalışmaları için bk. Meir Sternberg, *Expositional Modes and Temporal Ordering in Fiction*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1978; Menakhem Perry, “Literary

– Okuma sürelerinin ölçülmesinden yapı analiz yöntemlerine ve öykü dünyalarına ait diyagramların ortaya çıkarılmasına dayanarak, “metin özellikleri” ve “metin etkileri”³⁸ arasında kanıtlanabilir korelasyonlar kurmayı amaçlayan deneysel çalışmalar (Marisa Bartolussi, Peter Dixon, Catherine Emmott, Anthony Sanford, Marc Alexander, Marie-Laure Ryan, David Herman, Andrew Salway)³⁹

– Anlatının, birtakım semiyotik medyalar (edebiyat, film, müzik...) üzerinden yorumculara hikâye ve hikâye benzeri elementleri tanımlama imkânı sunarak, bilişsel bir “makro-çerçeve” işlevi görmesini öneren medyalar-arası çalışmalar (David Herman, Michael Ranta, Marie-Laure Ryan, Jan-Noel Thon, Werner Wolf)⁴⁰

Dynamics: How the Order of a Text Creates Its Meanings”, *Poetics Today*, 1979; Richard Gerrig, *Experiencing Narrative Worlds: On the Psychological Activities of Reading*, Yale University Press, New Haven, 1993; Suzanne Keen, *Empathy and the Novel*, Oxford University Press, Oxford, 2007; Patrick Keating, “Narrative Dynamics in the Competitive Reality Show”, *Storyworlds*, 5, 2013, 55-75 ss. (Akt. Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 16.)

³⁸ “Metin özellikleri” ve “metin etkileri” terimleri Marisa Bortolussi ve Peter Dixon’ın psiko-anlatıbilimsel yaklaşımlarının bir parçası olup belli deneysel ölçütlere dayanmaktadır. Bortolussi ve Dixon, “metinsel özellikler” ve “okuyucu yapılandırılmaları (metin etkileri)” arasında belirgin bir ayrım yapar. “Özellikler”, objektif olarak tanımlanan metinsel hususiyetlerdir. “Yapılandırılmalar” ise her bir okuyucu tarafından üretilen değişken zihinsel temsillerdir. İstatistiksel okuyucu, okuyucu yapılandırılmalarını deneysel olarak değerlendirebilmek için bir temel sağlar. Okuyucuların popülasyonları açık bir şekilde belirtilmeli ve örneklenmelidir; ölçüm dağılımın karakteristikleri örneklem temelinde hesaplanmalıdır. “Özellikler” ve “yapılandırılmalar” arasındaki ilişkiyle ilgili nedensel çıkarımlar, sadece, metinsel özelliklerin sistematik olarak yönetildiği metinsel deneyden yararlanılarak elde edilir ve okuyucu yapılandırılmalarındaki değişimler ölçülür. Bortolussi vd., *Psychonarratology: Foundations for the Empirical Study of Literary Response*, s. 59.

³⁹ Yukarıda değinilen isimlerin çalışmaları için bk. Marisa Bortolussi, Peter Dixon, *Psychonarratology: Foundations for the Empirical Study of Literary Response*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003; Catherine Emmott, Anthony Sanford, Marc Alexander, “Rhetorical Control of Readers’ Attention: Psychological and Stylistic Perspectives on Foreground and Background in Narrative”, *Stories and Minds: Cognitive Approaches to Literary Narrative*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2013, 39-57 ss.; Anthony Sanford, Catherine Emmott, *Mind, Brain and Narrative*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013; Marie-Laure Ryan, “Cognitive Maps and the Construction of Narrative Space”, *Narrative Theory and Cognitive Sciences*, CSLI, Stanford, 214-242 ss; David Herman, “Quantitative Methods in Narratology: A Corpus-based Study of Motion Events in Stories”, *Narratology Beyond Literary Criticism: Mediality and Disciplinarity*, de Gruyter, Berlin, 2005, 125-149 ss; Andrew Salway, David Herman, “Digitized Corpora as Theory-building Resource: New Methods for Narrative Inquiry”, *New Narratives: Story and Storytelling in the Digital Age*, University of Nebraska Press, 2011, 120-137 ss. (Akt. Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 17.)

⁴⁰ Yukarıda değinilen isimlerin çalışmaları için bk. David Herman, “Toward a Transmedial Narratology”, *Narrative across Media: The Language of Storytelling*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2004,

– İnsanların, kendilerinin ve başkalarının davranışlarını anlamlandırmak için kullandıkları günlük deneme-yanılmaya dayalı buluşları (Burada mesele; kişiler, kendilerine ve başkalarına ait davranışlar ile anlatsal kavrayışa bağlı psikolojik yeterlikleri anlamlandırırken hikâyelerin nasıl bir araç işlevi gördüğüdür) (George Butte, David Herman, Daniel Hutto)⁴¹

– Duygular ile anlatsal bağlamda duygusal söylem çalışmaları (Michael Burke, Patrick Colm Hogan, David S. Miall, Keith Oatley, David Herman)⁴²

– Otobiyografik meselelerin bellek süreçlerine göre kullanımı ile bunların bunama vb. hastalıklardan kaynaklanabilecek potansiyel aksamaları üzerine çalışmalar (Bk. Jens Brockmeier, Donal Carbaugh Antonio R. Damasio, Paul John Eakin, Lars-Christer Hydén, Maria Medved)⁴³

47-75 ss; Michael Ranta, “(Re-) Creating Order: Narrativity and Implied World Views in Pictures”, *Storyworlds*, 5, 2013, 1-30 ss; Marie-Laure Ryan (ed.), *Narrative Across Media: The Languages of Storytelling*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2004; Marie-Laure Ryan, Jan-Noel Thon (ed.), *Storyworlds Across Media: Toward a Media-Conscious Narratology*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2014; Werner Wolf, “Narrative and Narrativity: A Narratological Reconceptualization and Its Applicability to the Visual Arts”, *Word & Image* 19, 2003, 180-197 ss. (Akt. Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 18.)

⁴¹ Yukarıda değinilen isimlerin çalışmaları için bk. George Butte, *I Know That You Know That I Know: Narrating Subjects from Moll Flanders to Marnie*, Ohio State University Press, Columbus, 2004; David Herman, “Narrative Theory after the Second Cognitive Revolution”, *Introduction to Cognitive Cultural Studies*, Johns Hopkins University Press, 2010, 155-175 ss; Daniel Hutto, *Folk Psychological Narratives: The Sociocultural Basis of Understanding Reasons*, MIT Press, Cambridge, 2008. (Akt. Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 20.)

⁴² Yukarıda değinilen isimlerin çalışmaları için bk. Michael Burke, *Literary Reading, Cognition and Emotion: An Exploration of the Oceanic Mind*, Routledge, London, 2011; Patrick Colm Hogan, *Affective Narratology: The Emotional Structure of Stories*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2011; David S. Miall, “Emotions and Structuring of Narrative Responses”, *Poetics Today*, 32.2, 2011, 323-348 ss; Keith Oatley, *The Passionate Muse: Exploring Emotions in Stories*, Oxford University Press, Oxford, 2012; David Herman, “Narrative Theory after the Second Cognitive Revolution”, *Introduction to Cognitive Cultural Studies*, Johns Hopkins University Press, 2010, 155-175 ss. (Akt. Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 21.)

⁴³ Yukarıda değinilen isimlerin çalışmaları için bk. Jens Brockmeier, Donal Carbaugh (ed.), *Narrative Identity: Studies in Autobiography, Self and Culture*, John Benjamins, Amsterdam, 2001; Antonio R. Damasio, *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*, Harcourt Brace, New York, 1999; Paul John Eakin, *Living Autobiographically: How We Create Identity in Narrative*, Cornell University Press, Ithaca, 2008; Lars-Christer Hydén, “Identity, Self, Narrative”, *Beyond Narrative Coherence*, John Benjamins, Amsterdam, 2010, 33-48 ss.; Maria Medved, Jens Brockmeier (2010), “Weird Stories”, *Beyond Narrative Coherence*, John Benjamins, Amsterdam, 2010, 17-32 ss. (Akt. Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 24.)

Yukarıda sıralanan maddeler aracılığıyla bilişsel anlatıbilime katkı sunan çalışmaların hangi eğilimler etrafında geliştiği gösterilmiştir. Bilişsel anlatıbilimle ilgili çalışmalar yapan araştırmacılara da ilgili maddelerde değinilmiş olup söz konusu araştırmacıların yayınları dipnotlarda belirtilmiştir. Bilişsel anlatıbilimin, anlatıbilimin bir alt disiplini olarak gelişmeye başladığı 1990'lı yıllarda etkin olan isimler, görüldüğü gibi, ilerleyen dönemlerde de bu alana katkı sunmaya devam etmiştir. 2000'lerden günümüze kadar bilişsel anlatıbilime yön veren araştırmacıların başında ise David Herman, Monica Fludernik, Manfred Jahn, Alan Palmer, Ralf Schneider, Jens Eder, Lisa Zunshine gibi isimler sayılabilir.⁴⁴

2. Bilişsel Anlatıbilimle İlgili Temel Kavramlar

Bilişsel anlatıbilim, anlatı kurgusunun metin ve yorumcu arasındaki etkileşim vasıtasıyla anlam kazandığını varsayar. Buna bağlı olarak hikâyelerin algıyı, bilgiyi ve hafızayı nasıl yapılandırıldığını araştırır. Anlatı yapısı ve okuma/alımlama süreci insan bilişi tarafından önceden belirlenir; bilişsel anlatıbilim ise bunun yolları ile ilgilenir. Dolayısıyla anlatsal yapıların bilişsel parametreleri nasıl yansıttığı sorusu bu yaklaşım için büyük önem arz eder. Anlatıbilim, alımlama teorisi ve bilişsel bilimlerin bütünleşmesinden yola çıkılarak; anlatıya bilişsel yaklaşımlar metinsel bilgi (textual data) ve bilişsel paradigmlar arasındaki “karşılıklı bağlılığın” altını çizer. Bilişsel anlatıbilimin genel amacı olay örgüsü, bakış açısı, karakterler gibi klasik anlatıbilim kategorilerini daha geniş bilişsel bir çerçeveye yerleştirmektir. Bilişsel anlatıma ait temel kavramlardan bazıları ise anlatı yapılarının üst düzey zihinsel temsillerini anlatmada kullanılan “çerçeveler (frames)” ve “pusulalar/senaryolar (scripts)”dır.⁴⁵ Bunun dışında “doğallaştırma (naturalization)”, “öncelik (primacy) ve sonralık (recency) etkisi”, “sınıflandırma (categorisation), bireyselleştirme (individuation) ve sınıfsızlaştırma (de-categorisation)” gibi kavramlar anlatıya bilişsel yaklaşımlarda öne çıkmaktadır. Aşağıda bu kavramlar sırasıyla ele alınacaktır.

2.1. Çerçeveler, Senaryolar ve Şemalar

Senaryo (scripts) ve şema (schemata) terimleri şema teorisiyle ilgili kavramlardır. Şema teorisi, temeli Gestalt psikolojisine dayanan bilişsel bilimlerin bir alt disiplini sayılabilir. Şema teorisinin temel iddiası genel olarak şudur: Bütün yeni deneyimler, geçmişte yaşanan benzer deneyimlerle veya hafızada yer alan kalıplaşmış bir model-

⁴⁴ Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 13-26.

⁴⁵ Neumann vd., *An Introduction the Study of Narrative Fiction*, s. 156.

le kıyaslama yapılarak anlaşılır. Yeni deneyimler, zihindeki modele ya da “şemaya” benzerliği ya da ondan sapması bakımından değerlendirilir.⁴⁶

1970’lerde yapay zekâ üzerine yapılan çalışmaların ağırlık kazanması şema teorisine büyük ilgi gösterilmesine de ortam hazırlamıştır. Yapay zekâ araştırmacıları, insanın bilişselliğini taklit etmek üzere tasarlanacak olan bir bilgisayarın oldukça geniş bir bilgi ve deneyim deposuna erişim ihtiyacı olacağını fark etmişlerdir. Bu bilgi deposunun nasıl düzenleneceği ise araştırmacılar için bir sorun oluşturmuştur. Bu probleme sunulan çözümler arasında en gelecek vaat edeni Marvin Minsky’nin⁴⁷ bilgi çerçevesidir (1963). Minsky’nin bu çalışması daha sonra Roger Schank ve Robert Abelson⁴⁸ tarafından bilgi senaryosu⁴⁹ şeklinde geliştirilmiştir (1977).⁵⁰

Metinsel bilgi ile yorumlama stratejileri arasındaki karşılıklı etkileşime yoğunlaşmasıyla bilişsel anlatıbilim, anlatısal anlamın yapılandırılması ile ilgili olan zihinsel aktivitelere açıklama getirmeye çalışır. Bilişsel yaklaşımlara göre, anlatısal kurguyu okuyup yorumlarken kullandığımız zihinsel işleme stratejileriyle gerçek hayat deneyimlerini yorumlarken kullandığımız stratejiler az çok aynıdır. “Çerçeve (frame)” ve “senaryo (script)” teorisine göre insanlar metinleri yorumlarken aktif olarak çerçeveleri ve senaryoları kullanmaktadır. Çerçeve ve senaryo, anlatıları okuma sürecinde kullanılan bilişsel modellerdir. Bu modeller, anlatıların yorumlanmasını mümkün kıldıkları gibi “Ne oluyor?”, “Nerede oluyor?”, “Neden oluyor?” gibi soruların cevaplarının yapılandırılmasını sağlarlar. Kısaca çerçeveler, farklı türdeki insanî durumların ve davranışların, topluma uygun hâle getirilmiş ve kültürel olarak standartlaştırılmış bilgi formlarıdır. Çerçeveler; söz vermek, hayal kırıklığına uğramak gibi standart durumlarla ilgilidir. Senaryo/pusula ise; bir düğün törenine gitmek, bir restoranda yemek yemek gibi standartlaşmış eylem dizileri hakkındaki kültüre has bilgileri kapsar. Çerçeve de senaryo da, boşlukları doldurmaya yarayacak olağan bilgileri sağlar ve bir durumu bütünüyle kavramada gerekli olan eksik detayların tamamlanmasına yardımcı olur.⁵¹

⁴⁶ Gavins, “Scripts and Schemata”, s. 520-521.

⁴⁷ Kaynağın aslı için bk. Minsky, Marvin, “Steps Toward Artificial Intelligence”, *Computers and Thought*, New York, 1963. (Akt. Gavins, “Scripts and Schemata”, s. 520-521.)

⁴⁸ Kaynağın aslı için bk. Schank, Roger ve Robert Abelson, *Scripts, Plans, Goals and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*, Hillsdale, 1977. (Akt. Gavins, “Scripts and Schemata”, s. 520-521.)

⁴⁹ Schank ve Abelson senaryoyu üç farklı türde inceler: 1. Durumsal (situational), 2. Kişisel (personal), 3. Araçsal (instrumental). *Durum senaryoları*; restorana gitmek (restoran senaryosu gibi), otobüse binmek veya maça gitmek gibi günlük durumlarda neler beklediğimize dair bilgimizi kapsar. *Kişisel senaryolar*; insanların gereken durumlarda sergilediği “karakter rollerini” (kıskaç bir eş vb.) kapsar. Sigara yakmak, arabayı çalıştırmak, ekmeğe yağ sürmek ise *araçsal senaryolara* örnek olup belli fiziksel hedeflere nasıl ulaşacağımızı bilmeyi gerektiren eylemlerdir. Gavins, “Scripts and Schemata”, s. 521.

⁵⁰ Gavins, “Scripts and Schemata”, s. 521.

⁵¹ Neumann vd., *An Introduction the Study of Narrative Fiction*, s. 157.

2.2. Doğallaştırma (Naturalization)

Bilişsel anlatıbilime göre, okuyucular anlatı metinlerini gerçek yaşam çerçevelerine ve senaryolarına göre yorumlarlar. Metinsel bilgiyi bu kapsamlı anlam modelleri (sense-patterns) ile bütünleştirerek yorumlama sürecine “doğallaştırma” denmektedir. Neumann ve Nünning, bu kavramın ilk kez Jonathan Culler tarafından kullanıldığını (1975)⁵² belirtir. Doğallaştırma, metinsel verinin açık ve kültürel olarak yerleşikmiş çerçevelere evrilmesini ifade eder. Culler’e göre bir metni “doğallaştırma” zaten açık ve anlaşılır olan bir model ya da söylemle metnin ilişki kurmasını sağlamak demektir. Öyleyse bilişsel anlatıbilime göre anlatıları okumak daima etkileşimli bir süreçtir.⁵³

2.3. Öncelik (Primacy) ve Sonralık (Recency) Etkisi

Bilgilerin metindeki sıralaması ve metne katkısı, okuma sürecinde ve anlatının bulunduğu anlamın kavranmasında dikkate değer bir önem arz eder. Bir mesajın sunumundaki sıralamanın önemi, bilişsel teori ile uğraşan araştırmacıların üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Okuyucular metni yorumlarken hangi çerçeveyi ya da senaryoyu kullanacakları konusunda bilişsel kararlar vermek zorundadır. Bilişsellik kavramındaki “öncelik etkisine (primacy effect)” göre, metinsel bilginin yorumlanması genellikle öykünün başında nakledilenlerin etkisiyle oluşan izlenimlere göre yapılır. Okuyucu genellikle başta edindiği izlenimi devam ettirme eğilimi gösterir. Ancak okuyucu metnin devamında hatalı ya da tutarsız bir bilgi ile karşılaşır baştaki yorumunu gözden geçirme yoluna gider. Bu durumda yeni bilgi “sonralık etkisi (recency effect)” denen etkiyi sağlayacaktır. Sonralık etkisi, öncelik etkisinin mukabili konumundadır ve okuyucunun metin boyunca edindiği bilgileri sonradan edindiği bilgilere göre yeniden yorumlamasına ortam hazırlar. Bu durumda okuyucu, önceden edindiği bilgilere itimat etmekten kaçınacaktır.⁵⁴

2.4. Sınıflandırma (Categorisation), Bireyselleştirme (Individuation) ve Sınıfsızlaştırma (Decategorisation)

Bu noktada öncelikle bilişsel teoride “karakter” konusunu ele almak gerekir. Bilindiği gibi, klasik anlatıbilimde karakterler genellikle “konuşma makamı” olarak kabul edilir. Dahası, olay örgüsü içindeki rollerine ya da karmaşıklıklarına göre sınıflandırılmaktadır (Düz ve yuvarlak karakter ayırımında olduğu gibi). Öte yandan şu

⁵² Kaynağın aslı için bk. Culler, Jonathan, *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics and the Study of Literature*, Cornell University Press, Ithaca, 1975.

⁵³ Neumann vd., *An Introduction to the Study of Narrative Fiction*, s. 157.

⁵⁴ a.g.e., s. 158.

soru da gündeme gelir: Karakterler anlatıda eksik ya da kısmen tanımlanmış olarak sunulurken okuyucular zihinlerinde nasıl bir karakter imajı yaratırlar? Anlatıya bilişsel yaklaşımlar bu soruyu şöyle cevaplar: Karakterler öykü dünyasında yer alan birinin zihinsel bir modelidir. Bu model, okuma süreci içinde yapılandırılır: Çünkü okuma süreci, okuyucunun zihinsel stratejileri ile metinsel bilgi arasında süregelen etkileşim üzerine temellenir. Belirli bir karaktere tekrarlı metinsel verilerle göndermelerde bulunduğu fark eden okuyucu, belli davranış özellikleri taşıyan bir karakteri zihninde şekillendirmeye başlar. Metindeki ipuçlarını yorumlamak ve yapılandırmak için okuyucular genellikle mevcut *çerçeveler*den ve *senaryolardan* yararlanırlar ve bunu karakter modeliyle bütünleştirirler. Böylelikle okuyucuların “karakter” olarak anladıkları model, gerçek-yaşam verileri ile metinsel verinin bir karışımı olur.⁵⁵

Okuyucu açısından, mevcut bilişsel kategorilerle metinsel veriler arasında bir uyum sağlandığında çerçeve-temelli *sınıflandırma* süreci başlar. Okuyucular o zaman belirli bir karaktere atfettikleri bütün uygun bilgileri etkinleştirirler ve zihinlerinde inşa ettikleri bu karakterle bütünleştirirler. Karakterin sonraki süreçteki gelişimi ile ilgili çeşitli beklentiler içine girebilirler ve önceki bilgilerini buna göre yapılandırır. Karaktere atfedilebilecek yeni bilgilerle karşılaştıklarında ya zihinlerinde şekillenen modelin özellikleri doğrulanır ya da bu modelle ilgili çeşitli değişiklikler yapma yoluna giderler. Eğer yeni bilgiler okuyucunun zihnindeki karakter imajını iyi bir konuma getiriyorsa burada *bireyselleştirmeden* söz edilebilir: Bu durumda karakter, dinamikliği yüksek ve birçok (hatta çatışmalı) özelliklerle donanmış bir varlık olarak düşünülür. Öte yandan okuyucu rahatsız edici ya da uygunsuz bilgilerle karşılaşsa baştaki yorumlarını gözden geçirmek zorunda kalır. Bu *sınıfsızlaştırma*, okuyucuyu karakterle ilgili başından beri yaptığı tespitlerden kaçınmaya zorlar: Okuyucu üzerindeki bu *sınıfsızlaştırma* etkisi dikkate değerdir; çünkü okuyucunun olaylar ve kişilerle ilgili beklentisini karşılamayan bu bilgiler onların farkındalık düzeyini artırır. Bu durumda okuyucular, daha yeterli/bütünlüklü bir model oluşturmak için zihinlerinde yeni bir karakter modeli inşa etme sürecine girerler.⁵⁶

3. Bilişsel Anlatıbilim

David Herman’ın da belirttiği gibi, bilişsel anlatıbilim, zihin ve anlatı arasındaki bağ üzerine yapılan araştırmaları kapsar. Herman, zihin-anlatı ilişkisine yaklaşımlar konusunda asıl merak konusu olan noktaları iki geniş sorgulama hattına bağlar: 1. Anlatının yorumlama hedefi olarak görülmesi 2. Anlatının bir anlam üretme kaynağı olarak görülmesi.⁵⁷ Anlatının yorumlama hedefi olarak görülmesi durumunda; yorum-

⁵⁵ Neumann vd., *An Introduction to the Study of Narrative Fiction*, s. 158.

⁵⁶ *a.g.e.*, s. 159.

⁵⁷ Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 3.

cuların öykü dünyaları ile etkileşimde bulunmak için çeşitli türden semiyotik kolaylıkları kullanma biçimleri önem kazanır. Anlatının bir anlam üretme kaynağı olarak görüldüğü durumlarda ise; anlatının yorumlama için nasıl bir kaynak oluşturduğu hususu önemlidir (Anlatı burada bir zihin aracı [instrument of mind] olarak görülür). Buradaki durum; kişinin kendisine ve başkalarına ait niyetleri, amaçları, duyguları, davranışları anlamak ve karakterize etmek için bir temel sağlamasıyla ilgilidir. Bu nedenle zihin-anlatı ilişkisi üzerine yapılan araştırmalar sadece anlatısal dünya inşa etmek için öykülerin nasıl kullanıldığını değil, bu tür anlatısal dünya yaratma ediminin nasıl zihin-etkinleştiren ve zihin-yapılandırıcı (mind-extending) bir durumda olduğunu kapsamaktadır.⁵⁸

Zihin ve anlatı arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar çoklu araştırma metodlarını ve farklı yapıları içerir. İlgili yapılar kurgusal ve kurgusal olmayan yazılı anlatıları, interaktif kurgular denem bilgisayar-temelli (computer-mediated) anlatıları, e-posta romanlarını ve *blog*ları, çizgi romanları, sinema anlatılarını, yüz yüze iletişimdeki hikâye anlatımını ve anlatı türünün diğer örneklerini kapsamaktadır. Aynı şekilde bu alanda çalışan teorisyenler de diğer alanlardan birtakım betimleyici ve açıklayıcı araçları bu alana adapte etmişlerdir. Kaynak disiplinler –anlatıbilime ek olarak– dilbilim, göstergebilim, bilgisayar bilimleri, felsefe, psikoloji gibi alanlardan oluşmaktadır.⁵⁹

Çalışmamızın bu bölümünde David Herman'ın bilişsel anlatıbilimi yorumlama biçimi esas alınmıştır. Aşağıdaki alt bölümlerde, zihin-anlatı ilişkisine yoğunlaşan teorisyenlerin geliştirdiği bazı araştırma stratejileri Herman'ın tasnifine göre açıklanmaktadır.⁶⁰

3.1. Anlatısal Dünya Yaratma Yolları

Anlatısal dünya yaratmaya yönelik yaklaşımlar, belli söylem kalıplarının anlatısal deneyimi mümkün kıldığı yola odaklanır. Söz konusu yaklaşımlar bunu yaparken de –anlatısal kavrayış sürecini karakterize etmek için– psiko-dilbilim, söylem analizi ve ilgili diğer araştırma alanlarından fikirlerin öyküler üzerine yapılan araştırma ile nasıl bütünleştirilebileceğini sezdirir. Bu yaklaşımın temelinde şu hipotez vardır: “Öykülerle yakın ilişki kurmak; metinsel işaretleri zihinsel olarak yapılandırılmış dünyaların ‘ne zaman, ne, nerede, kim, nasıl ve neden’ boyutları üzerine haritalandırmayı gerektirir.” Okuyucular/yorumcular, bu boyutları açıkça ortaya koymak ya da biraz detaylandırabilmek için metinsel kolaylıklardan faydalanırlar ve böylelikle aşağıdaki gibi sorulara bazı geçici cevaplar üretebilirler:⁶¹

⁵⁸ *a.g.e.*, pr. 1.

⁵⁹ *a.g.e.*, pr. 2.

⁶⁰ *a.g.e.*, pr. 26.

⁶¹ *a.g.e.*, pr. 29-35.

– Öykü dünyasında olayların zaman çerçevesi, anlatma edimi ile (ya da dünya yaratma edimi ile) nasıl ilişkilendirilir?

– Öykülenen olaylar (narrated events) anlatma mekânına göre ya da yorumcunun mevcut durumuna göre nerede gerçekleşebilir?

– Öykülenen olayların alanı tam olarak nasıl yapılandırılır ve bu alan yapılandırılırken zaman içinde ne gibi değişiklikler olur?

– Gelişme eyleminin (unfolding action) herhangi bir anında, dışsal bileşenlere karşı olarak öykülenen alanın içsel bileşenleri nelerdir?

– Belirli bir anda, kimin öykülenen dünyadaki durumlara, nesnelere ve olaylara bakış açısı bu dünyanın sunumunu şekillendirir?

Yukarıda değinilen boyutlar arasındaki karşılıklı etkileşim, söz konusu öykü dünyasının işlevleri ve genel etkileri için olduğu kadar yapı için de açıklama getirmektedir. Bu sebeple yukarıda sıralanan sorular anlatma edimi sırasında ne tür bir dünyanın yaratıldığı ile ilgilenirse de bu sorular anlatma ediminin daha geniş bir söylem ortamında nasıl bulunduğu ile de bağlantılıdır (sorular bu anlatma ediminin neden ve ne amaçla gerçekleştiği ile ilgilidir). Özetlemek gerekirse, sorular yalnızca bir öykü dünyası çağırıştırılmaz aynı zamanda bir yorumlama hedefi yaratırlar. Ayrıca söylem alanlarına müdahale ederek “anlam üretimi” için, sunum stratejileri için, bir grup görme biçimi için kaynak oluştururlar.⁶²

3.2. Karakterler ve Karakterleştirme Süreci

Özellikle son dönemde yapılan çalışmalara göre; kişilerin sosyal normlara, belli anlatı metinlerine ve diğer insanlarla etkileşimlerine göre şekillenen anlama/kavrama biçimleri öykülerdeki karakterlerle münasebetlerini de yapılandırmaktadır. Ralf Schneider (2001)⁶³ edebi karakterleri anlamının; onlara bazı eğilimler ve motivasyonlar atfetmeyi, sonrasında neyi neden yapacakları ile ilgili beklentileri şekillendirmeyi ve onlara duygusal tepkiler vermeyi gerektirdiğini belirtir. Bütün bunlar ise Schneider’a göre “metnin karakterler hakkında söyledikleri” ile “okurun genel olarak dünya, insanlar ve (daha da özelden) edebî şahıslar (people in literature) hakkında bildiklerinin” karmaşık bir etkileşimi vasıtasıyla gerçekleşir. Kısaca burada bir metinsel taraf bir de yorumlama tarafı vardır. Schneider metinsel tarafta, karakterleştirme bilgisi ile ilgili bazı kaynaklar tanımlar: 1. Karakter özelliklerinin, anlatıcı tarafından çizilen sözel veya sözel olmayan tavırların, dış görünüşün, beden dilinin ve karakterin kendisinin ya

⁶² *a.g.e.*, pr. 29-35.

⁶³ Kaynağın aslı için bk. Schneider, Ralf, “Toward a Cognitive Theory of Literary Character: The Dynamics of Mental-model Construction” *Style*, 35.4, 607-640 ss.

da diğer karakterlerin sunumu. 2. Karakterlerin bilincinin ve düşünme tarzının sunumu, 3. Kurgusal alanın sunumundan karaktere metonimik olarak eşleştirilen karakter özellikleri... Yorumlama kısmında hikâyenin alıcısı konumundakiler, bu bilgileri kategoriler veya kişi tipleri hakkındaki eski bilgilerine dayandırır. Dolayısıyla kişilerin çeşitli yollarla ulaştıkları varsayımları onların herhangi bir metinde karşılaşılabilecekleri karakterlerle ilişkilerine aracılık eder.⁶⁴

Bilişsel yaklaşımların kurgusal metinlerle ilişkisi genel olarak yukarıda incelenen iki temel inceleme hattı üzerinden sağlanmaktadır. Söz konusu yaklaşımların anlatı analizi ile etkileşimi, okuyucu yorumlarını da içine alan geniş bir bilişsel senaryolar ve çerçeveler ağına işaret etmektedir. Genel olarak anlatıda karakterleştirme, karakter bilincinin yansıtılması, karakterlerin zihinsel süreçleri ve zihinler arası ilişkilerinin ele alındığı çalışmalar ile okuyucunun yorumlama stratejilerinin etkin olduğu incelemeler bilişsel yaklaşımların anlatı analizine uygulanmasında öne çıkmaktadır. Aşağıda, bu konuda yapılan bazı çalışmalara yer verilecektir.

4. Bilişsel Yaklaşımların Anlatı Analizine Uygulanması

Dorrit Cohn, 1978’de yayımladığı *Transparent Minds* (Şeffaf Zihinler) adlı kitabında; romancıları “iç dünyalarını istedikleri gibi ortaya koyabildikleri varlıkların yaratıcısı” olarak tanımlamıştır. Cohn, romanlar üzerine kafa yoran ve kalem oynatan yazarların kurmaca zihinlerin şeffaf olduğu bilgisini kabul ettiğini belirtmiştir.⁶⁵ Kurgusal anlatıların esas alındığı bu çalışmada, bilincin üçüncü şahıs anlatılarında ve birinci şahıs anlatılarında nasıl sunulduğu konusu ele alınmıştır. Düşüncenin temsilinde kullanılan temel kategorilerin (*dolaysız düşünce*, *dolaylı düşünce* ve *serbest dolaylı düşünce*) Dorrit Cohn’un terminolojisindeki karşılığı üçüncü şahıs anlatılarında sırasıyla “alıntılanan monolog (quoted monologue)”, “psiko-anlatı (psycho-narration)” ve “anlatılan/öykülenen monolog (narrated monologue)”; birinci şahıs anlatılarında sırasıyla “kendini-alıntılama monologu (self-quoted monologue)”, “öz-anlatım (self-narration)” ve “kendini öyküleme/ anlatma (self-narrated monologue)” şeklindedir. Dorrit Cohn, anlatılarda kullanılan bilinç yansıtma tekniklerinin tarihsel olarak kutuplaştırılması eğilimini çok doğru bulmaz; çünkü herhangi bir tekniğin belli bir dönemden (ya da eserden) önce ya da sonra kesinlikle kullanılmadığını söylemek konuyla ilgili yanlış yargılara ulaşılmasına sebep olabilir.⁶⁶ Stendhal, Dostoyevsky, Henry James, Thomas Mann, Franz Kafka, James Joyce, Marcel Proust, Virginia Woolf and Nathalie Sarraute

⁶⁴ Herman, “Cognitive Narratology”, *Living Handbook of Narratology*, pr. 38.

⁶⁵ Cohn, *Şeffaf Zihinler*, s. 14-17.

⁶⁶ *a.g.e.*, s. 24.

gibi yazarların eserlerinden hareketle teorisini şekillendiren Cohn'un bu kitabı, bu alanda kendisinden sonra ortaya konacak çalışmalara öncülük etmiştir.⁶⁷

Alan Palmer, 2002 yılında yayımladığı "The Construction of Fictional Minds" (Kurgusal Zihinlerin Yapılandırılması) başlıklı makalesinde Dorrit Cohn'un daha önce üzerinde durmuş olduğu bir meseleyi etraflıca ele aldığını belirtmiştir: Dorrit Cohn, *Şeffaf Zihinler* (Transparent Minds) adlı çalışmasında, anlatıda bilincin temsilinde "söz/düşünce kategorisi yaklaşımının"⁶⁸ kısıtlılıklarına ve sorunlarına da dikkat çekmiştir. Cohn'a göre, klasik (yapısalcı) araştırmacıların, anlatıda sözün ve düşüncenin temsilini benzer kategorilerle ele alması bilincin söze dökülmeyen alanlarını devre dışı bırakmaktadır. Cohn'un tespitine göre, *seslendirilmemiş dolaylı söylem* (unvoiced indirect discourse) olarak kabul gören *düşünce aktarımı*, zihinsel dili yansıtmadığı gerekçesiyle *serbest dolaylı söyleme* ve *dolaysız söyleme* nazaran en ihmal edilen söylem kategorisidir. Palmer, makalesinde yaptığı çalışmanın, Cohn'un bu görüşlerini enine boyuna ele almak olduğunu belirtir. "Anlatıcının, karakterlerin zihinlerini sunduğu" ilk çalışma olan *Şeffaf Zihinler*, bu alanda oldukça önemli bir çalışma sayılsa da, Palmer'a göre söz ve düşünce kategorilerinin yarattığı söylem etkileri birbirinden farklıdır. Ayrıca anlatı söylemi içinde mevcut olan kurgusal zihinlerin işleyişinde, veri türlerinin karmaşıklığı düşünce kategorisi yaklaşımı ile gerektiği gibi ele alınmaz ve Palmer'ın farklı olarak *bütün zihin* (whole mind), *sosyal zihin* (social mind) ve *işleyiş hâlindeki zihin* (mind in action) olarak adlandırdığı kavramları analiz etmez. Palmer bu çalışmasında "düşünce kategorileri" yaklaşımı aşmayı hedeflediğini, ancak üç kategori açısından bir değerlendirme yapılacaksa *düşünce aktarımının* diğerleri arasında daha avantajlı bir kategori olduğunu belirtir. Kurgusal zihinlere alternatif bir yaklaşım tanımlamak için, Jane Austen'in *Emma* romanından *düşünce aktarımına* örnek bir

⁶⁷ Cohn, Dorrit, *Şeffaf Zihinler*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yay., 2008.

⁶⁸ Anlatıda sözün temsilinde kullanılan kategorilerin bilincin temsiline uyarlanmasını Palmer, genel olarak, "söz/düşünce kategorisi yaklaşımı" terimi ile açıklar. Kurgusal karakterin zihinlerini yansıtmaya teknikleri Palmer'a göre temel olarak üç grupta toplanır: 1. *Dolaysız düşünce* (direct thought), 2. *Düşünce aktarımı* (thought report), 3. *Serbest dolaylı düşünce* (free indirect thought). *Dolaysız düşünce*de karakterlerin düşünceleri doğrudan alıntılanır ve anlatıcının varlığı "...düşündü, hatırladı" gibi düşünsel söz eklentileri ile hissettirilir (Örn. "Bu akşam çok çalışmalıyım." diye düşündü). *Düşünce aktarımında* karakterin düşünceleri doğrudan alıntılanmaz, anlatıcı tarafından özetlenerek aktarılır (Örn. O akşam çok çalışması gerektiğini düşündü). *Serbest dolaylı düşünce* ise hem *dolaysız düşünce*den hem de *düşünce aktarımından* belli özellikler alır. *Serbest dolaylı düşünce*de, anlatıcıya ait olan söz eklentileri (...diye düşündü) kullanılmaz ancak anlatıcının söylemine has fiil zamanı korunur. Öte yandan karakterin söylemine has "bu akşam, burada, bu" vb. gibi gösterimsel unsurlar (deictics) da *serbest dolaylı düşünce* cümlesinde yer alır (Örn. Bu akşam çok çalışmalıydı). Ayrıntılı bilgi için bk. Palmer, *Fictional Minds*, s. 12-13; Yılmaz, Ebru Özlem, *Kurmaca Anlatıda Sözün ve Düşüncenin Temsili* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Bahar Dervişcemaloğlu), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2018.

pasajı değerlendirmekle işe başlar. Ele aldığı *Emma* pasajında işleyiş hâlinde bir zihin (mind in action) bulunduğunu tespit eden Palmer “Öyleyse bu zihni nasıl yeniden yapılandırırız (reconstruct) ve bu yeniden yapılandırmayı nasıl anlatırız?” soruları üzerinde durur. Söz/düşünce kategorisi yaklaşımına çok da uygun olmayan bu pasajla ilgili bir okuyucunun saptamak isteyebileceği altı adet tespitte bulunur. Buna göre, psiko-linguistik, psikoloji ve zihin felsefesinde ele alınan gerçek zihinsel söylemler, kurgusal zihinler için de kaynak teşkil edebilir. *Emma* pasajında Emma’nın zihninin ilişki içinde bulunduğu diğer kurgusal zihinlerle ilişkisini tespit eden Palmer bu tespitler üzerinden kurgusal zihinlerin nasıl yapılandırılabilirliğini sorgular.⁶⁹

2004 yılında yayımladığı *Fictional Minds* (Kurgusal Zihinler) isimli çalışmasında Alan Palmer, kurgusal karakterlerin zihinlerinin anlatıcılar ya da okuyucular tarafından yapılandırılmasını roman kurgusunun merkezinde bir yerde konumlandırmıştır; çünkü Palmer’a göre anlatı, kurgusal-zihinsel işleyişin tanımıdır. Anlatıbilimde karakterlerin zihinlerinin yapılandırılma meselesi de uzun bir süre ihmal edilmiştir. Palmer, karakterlerin zihinlerinin yansıtılmasını açıklamakta kullanılan kategorileri “söz/düşünce kategorisi yaklaşımı” terimi ile karşılamakta olup bu yaklaşımın, karakterlerin zihinleriyle ilgili bütünlüklü bir sunum işlevi sağlamadığını düşünür. “Gerçek-zihinsel söylemlerin” etkilerinin, kurgusal karakterlerin zihinlerini açıklamada kullanılıp kullanılmayacağını tartıştığı *Fictional Minds* isimli çalışmasıyla Palmer, yeni yaklaşımların ve istikametlerin de kapısını aralamış olur (Bu yönleriyle *Fictional Minds*, Alan Palmer’ın 2002’de yayımladığı “The Construction of Fictional Minds” adlı makalesinin daha kapsamlı hâli olarak tanımlanabilir). *Fictional Minds*’ta çizilen teorik plan Evelyn Waugh’un *Vile Bodies* adlı romanında uygulamaya dökülmüştür. Palmer, *Vile Bodies* üzerine yaptığı uygulamada kurgusal zihin ve kurgusal eylem arasındaki ilişkinin kurgusal söyleme yansımalarının izlerini sürmüştür.⁷⁰

Palmer 2010 yılında da *Social Minds in the Novel* (Romanda Sosyal Zihinler) isimli çalışmasını yayımlar. *Fictional Minds*’ta; karakterlerin zihinlerini yapılandırmak için felsefeye, psikolojiye, psiko-dilbilime ve diğer bilişsel bilimlere dayanan “gerçek-zihinsel söylemleri (real-mental discourses)” kullanan Palmer, *Social Minds in the Novel*’da odağı öncelikli olarak kurgusal zihinlere kaydırmıştır. Gerçek-zihinsel metinler ise bu çalışmada geri planda kalmıştır.⁷¹ Kitapta öncelikle zihin-içi düşünce (intramental thought), zihinler-arası düşünce (intermental thought), zihinler-arası birimler (intermental units) üzerinde durulmaktadır. Palmer sosyal zihinler konusunda ortaya koyduğu teoriyi İngiliz edebiyatındaki *Middlemarch* (George Eliot), *Little Dorrit* (Charles Dickens) ve *Persuasion* (Jane Austen) adlı romanlar üzerinden

⁶⁹ Palmer, “The Construction of Fictional Minds”, s. 33-48.

⁷⁰ Palmer, *Fictional Minds*, s. 12-15.

⁷¹ Palmer, *Social Minds in the Novel*, s. 16.

delillendirmiştir. Palmer'ın bu çalışmasının büyük bir kısmı uygulamaya ayrılmıştır. Bu çalışmada, karakterlerin zihin-içi düşüncelerinin ve zihinler-arası düşüncelerinin ele alınması yoluyla romanlarda sosyal zihinlerin işleyişi gözler önüne serilmiş olur.⁷²

Günümüz anlatıbiliminin önde gelen isimlerinden David Herman, 2002'de yayımladığı *Story Logic*'te (Öykü Mantığı); anlatıların kendiliğinden birer bilişsel tarz, söylem türü ve yazma için bir kaynak teşkil ettiğini savunur. Anlatılar sadece bir mantığa sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda deneyimleri yapılandırmak ve kavramak için önemli bir kaynak görevi görür. Herman'a göre, öykü alıcıları (okuyucular, izleyiciler veya dinleyiciler) zihinsel temsilleri yeniden inşa ederek anlatıları yorumlamak için çalışırlar, bu da onların üretimini yönlendirir. *Story Logic* de, anlatı teorisinin uygulama alanını daha karmaşık hikâye yorumlamalarına genişletmek için bir araç imkânı sunar. Herman'ın, anlatıbilimsel kategorileri bilişsel bir çerçevede yeniden ele aldığı bu çalışma, bu alanda ortaya konan çalışmalar için önemli bir kaynak teşkil etmiştir.⁷³

David Herman'ın editörlüğünü yaptığı *The Emergence of the Mind: Representation of Consciousness in Narrative Discourse in English* (Zihnin Ortaya Çıkışı: İngilizcedeki Anlatı Söyleminde Bilincin Sunumu) adlı çalışma da 2011 yılında ortaya konmuştur. Herman bu çalışmanın amacının, hikâyelerde zihnin temsilinde kullanılan stratejilere yeni bir perspektif kazandırmak ve zihinsel yaratım metotlarının aydınlatılması için çeşitli analitik yaklaşımlar sunmak olduğunu belirtir.⁷⁴ Dokuz farklı araştırmacının (Leslie Lockett, Monika Fludernik, F. Elizabeth Hart, Elizabeth Bradburn, Lisa Zunshine, David Vallins, Nicholas Dames, David Herman, Alan Palmer) katkı sunduğu bu çalışma, 700 yılından günümüze –edebî dönemlere göre– İngiliz dilinin anlatsal söylemi içinde bilincin sunumu ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.⁷⁵

Öte yandan David Herman'ın 2013 yılında yayımladığı *Storytelling and the Sciences of Mind* (Hikâye Anlatımı ve Zihin Bilimleri) adlı kitabı da bu alanda ortaya konan önemli bir çalışmadır. Çalışmamızın üçüncü bölümünü şekillendiren görüşlerin temelinde Herman'ın bu çalışmasına dayandığını da belirtmek gerekir. Burada roman ve hikâye gibi türlerin yanında şiir, çizgi-roman, anı ve otobiyografi gibi kurgusal ve kurgusal olmayan anlatı türleri birer inceleme nesnesi olarak seçilmiştir. Günümüz anlatıbiliminin türler-arası ve medyalar-arası bir çizgide seyrettiği düşünüldüğünde Herman'ın bu çalışması bilişsel anlatıbilime yön veren en güncel çalışmalardandır.⁷⁶

⁷² Palmer, Alan, *Social Minds in the Novel*, Ohio State University Press, Columbus, 2010.

⁷³ Herman, *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative*, s. 1-2.

⁷⁴ Herman (ed.), *The Emergence of the Mind: Representation of Consciousness in Narrative Discourse in English*, s. 1.

⁷⁵ Herman, David (ed.), *The Emergence of the Mind: Representation of Consciousness in Narrative Discourse in English*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2011.

⁷⁶ Herman, David, *Storytelling and Sciences of Mind*, MIT Press, Cambridge, 2013.

Görüldüğü gibi, bilişsel yaklaşımların edebiyata uygulanması daha çok kurgusal karakterlerin düşüncelerinin temsili, karakterlerin zihinsel süreçleri (zihin-içi ve zihinler arası ilişkileri) ve bunların anlatıda ele alınış biçimleri üzerinden gelişim göstermektedir. Bununla birlikte disiplinler arası bir çizgide ilerleyen bilişsel anlatıbilim için, klasik kurgusal metinlerin dışında, birer anlatı sunan her bir tür analize tâbi tutulabilmektedir.

Sonuç

Okur-merkezli kuramların, bilişsel psikolojinin ve yapay zekâ araştırmalarının ortaklaşa sunduğu bir zemin üzerinde yükselen bilişsel anlatıbilim, klasik-sonrası dönemde anlatıbilimin bir alt disiplini olarak gelişim göstermiştir. Klasik dönemde hikâye, roman gibi kurgusal düzyazı anlatılarıyla sınırlı olan inceleme nesnelere klasik-sonrası dönemde disiplinler arası yaklaşımın da ön plana çıkmasıyla çeşitlilik kazanmıştır. Klasik-sonrası dönemde; anı, otobiyografi gibi kurgusal olmayan metinlerle birlikte tiyatro oyunları, filmler, çizgi-romanlar, bilgisayar oyunları, yüz yüze iletişim ve günlük hayat konuşmaları gibi birer anlatı sunduğu düşünülen bütün alanlar anlatıbilim için birer inceleme nesnesi hâline gelmiştir. Bu durum, genel olarak, anlatıbilimin son dönemde türler-arası ve medyalar-arası bir karaktere bürünmesinin doğal bir sonucudur.

Anlatı kurgusunun metin ve okuyucu/yorumcu arasındaki etkileşim vasıtasıyla anlam kazandığını varsayan bilişsel anlatıbilim, kısaca zihin ile anlatı arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Kurgusal metinler içindeki karakterlerin zihinlerinin sunumu, karakterlerin zihin-içi ve zihinler-arası ilişkileri, okuyucunun/yorumcunun anlam üretme süreci gibi meseleler bilişsel yaklaşımların edebiyata uygulanmasında birer hareket noktası teşkil etmektedir.

KAYNAKLAR

- Bortolussi, Marisa ve Peter Dixon, *Psychonarratology: Foundations for the Empirical Study of Literary Response*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Cohn, Dorrit, *Şeffaf Zihinler*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yay., 2008.
- Dervişcemaloğlu, Bahar, *Anlatıbilime Giriş*, İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- Gavins, Joanna, "Scripts and Schemata", *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, Routledge, 2008, 520-521 ss.
- Herman, David (ed.), *The Emergence of the Mind: Representation of Consciousness in Narrative Discourse in English*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2011.
- _____, "Cognitive Narratology", *Living Handbook of Narratology*, 2013, <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/cognitive-narratology-revised-version-uploaded-22-september-2013>.

- _____, "Cognitive Narratology", *Handbook Of Narratology*, de Gruyter, Berlin, 2003, 30-43 ss.
- _____, "Narrative Theory and Cognitive Sciences" *Narrative Inquiry*, 11(1), Amsterdam, 2001.
- _____, "Storytelling and the Sciences of Mind: Cognitive Narratology, Discursive Psychology, and Narratives in Face-to-Face Interaction", *Narrative*, 15.3., Ekim, 2007, 306-334 ss.
- _____, *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative*, University of Nebraska Press, Lincoln and London, 2004 (2002).
- _____, *Storytelling and Sciences of Mind*, MIT Press, Cambridge, 2013.
- Jahn, Manfred, "Frames, Preferences, and the Reading of Third-Person Narratives: Toward a Cognitive Narratology", *Poetics Today*, 18.4, 1997, 441-468 ss.
- _____, *Anlatibilim*, çev. Bahar Dervişcemaloğlu, İstanbul: Dergâh Yay., 2012.
- Neumann, Birgit ve Ansgar Nünning, *An Introduction to the Study of Narrative Fiction*, Klett Learntraining GmbH, 2008.
- Palmer, Alan, "The Construction of Fictional Minds" *Narrative*, S. 10. No. 1, 2002, 33-48 ss.
- _____, *Fictional Minds*, University of Nebraska Press, Lincoln and London, 2004.
- _____, *Social Minds in the Novel*, Ohio State University Press, Columbus, 2010.
- Schneider, Ralf, "Reader-Response Theory", *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, Routledge, 2008, 484-486 ss.
- Turner, Mark, *Literary Minds*, Oxford University Press, Oxford, 1996.
- Wilson, Robert A. ve Frank C. Keil (ed.), *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*, The MIT Press, 1999.
- Yılmaz, Ebru Özlem, *Kurmaca Anlatıda Sözün ve Düşüncenin Temsili*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Bahar Dervişcemaloğlu, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2018.

